

КАРАКТЕРИСТИКЕ САВЕТОДАВНОГ ПРОЦЕСА У РАДУ СА ОДАБРАНИМ ГАЗДИНСТВИМА У ВОЈВОДИНИ*

Д. Јанковић, Ж. Петровић, Јована Чикић¹

Резиме: У раду аутори анализирају неке од карактеристика саветодавног процеса у раду са одабраним газдинствима у Војводини. Указивањем на саветодавство као процес, аутори желе да нагласе потребу за разумевањем сложених друштвених односа који овај процес окружују, условљавају и у току којег се генеришу. Анализа саветодавног процеса заснива се на новијим теоријским схватањима саветодавне науке. Подаци који се анализирају представљају систематска запажања саветодаваца Пољопривредне саветодавне службе АПВ која представљају живу рефлексију њиховог рада и свакодневних односа са пољопривредним произвођачима / одабраним газдинствима у Војводини.

Кључне речи: саветодавни процес, одабрана пољопривредна газдинства, Војводина

Увод

Као институционални облик ширења знања у рурална подручја и пољопривреду и организоване подршке фармерима, пољопривредно саветодавство у развијеним земљама систематски се развија већ деценијама и представља један од инструмената политике аграрног и руралног развоја. Циљеви које једно глобално друштво жели да оствари уз помоћ пољопривредног саветодавства могу бити бројни: трансфер технологија и

* Рад је део истраживања на пројекту „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску Унију“ (МНТР РС, бр. 149007).

¹ Мр Дејан Јанковић, асистент; др Живојин Петровић, доцент; мр Јована Чикић, истраживач приправник; Депарتمان за економику пољопривреде и социологију села, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

иновација, оспособљавање пољопривредних произвођача за повећање конкурентности, остваривање концепта одрживог развоја, стимулисање економског, а тиме и свеукупног развоја локалних сеоских заједница.

Иако међу овим циљевима постоји специфичан однос, пољопривредно саветодавство има битну функцију повезивања фармера (и осталих актера пољопривредне производње) са научно-истраживачким достигнућима из области пољопривредних наука, као и пружања свих релевантних информација које су потребне за оптималну производњу на газдинствима. Ту улогу саветодавство не може да оствари уколико (барем у почетном периоду) не постоји подршка државе која би мерама својих развојних политика поспешивала процес модернизације пољопривреде. Дугорочно гледано, модернизација пољопривреде је уско повезана са развојем саветодавства као специфичне делатности, а која се у развијеним земљама већ одавно установила као професија. Међутим, достигнути степен модернизације пољопривреде и еволуција сазнања саветодавне науке све више постављају другачије императиве у разумевању саветодавства и много шире захтеве пред пољопривредно саветодавство као институцију.

Теоријско хипотетички оквир:

Пољопривредно саветодавство - од трансфера технологија ка процесу развоја способности фармера и комуникацији ради иновација

Контекст модернизације пољопривреде дуго је времена карактерисао дискурс о пољопривредном саветодавству у којем дифузија иновација заузима значајно место. Према једном од њених најпознатијих теоретичара, дифузија се односи на „процес у коме је 1) иновација 2) комуницирана путем одређених канала комуникације 3) кроз време 4) међу члановима друштвеног система. (Rogers 2003: 11) Процес усвајања иновација, односно, „процес одлучивања о иновацији“ (Rogers 2003) је сложен друштвени процес у којем су многи од истраживача дифузије иновација (без обзира о каквој се врсти иновација ради) уочили неколико међусобно повезаних фаза. Као друштвени процес који се одвија међу актерима социјалног система (и сложеног односа потребе и свести о иновацијама), дифузија иновација суштински открива карактеристике модернизације у пољопривреди и односи се на потребу остваривања што је могуће веће стопе усвајања иновација од стране фармера, обично са циљем повећања концентрације, интензификације и специјализације пољопривредне производње. На овај начин, примена нових технологија на газдинствима постављала се као експлицитан циљ рада саветодавне службе, а ефикасност рада службе могла је *имплиците* да се сагледава у вези са стопом усвајања и коришћења иновација на газдинствима

(модернизација фарми). У овом контексту, задаци и функције пољопривредне саветодавне службе обично су били анализирани са структурално-институционалног аспекта, као подсистема у систему знања и информација у пољопривреди и у оваквим оквирима дискурс је обично био повезан са организационим и финансијским питањима рада саветодавне службе. (Види, Јанковић 2007а) Таква институционална улога пољопривредног саветодавства рефлектована је и кроз саме дефиниције саветодавства које одсликавају дух времена у којем су настајале. Пошто је свака дефиниција „дете свога времена“, тако би се кроз развијање и мењање дефиниција саветодавства могла пратити и еволуција у разумевању основне улоге саветодавства у пољопривреди (Шире о дефиницијама саветодавства, Јанковић 2007б). С тим у вези, може се приметити да се, за разлику од шездесетих и седамдесетих година 20. века, у новијим одређењима саветодавства као нови моменат експлицитно појављује улога саветодавства у вези са развијањем нових способности тј. широко схваћене изградње капацитета фармера. То је почетни моменат **проширивања циљева саветодавства са трансфера технологије на фармера** као особу којој треба помоћи да **развије своје способности** ради решавања проблема који се јављају на газдинству, односно, ради успешног управљања газдинством. Тежиште се, значи, **помера са фарме** и производно-технолошког приступа, **ка фармеру као особи-клијенту** (проблемски приступ – „*problem solving approach*“)¹.

Развој саветодавне науке - као **нужно интердисциплинарне** - наметнуо је потребу, како ширег, тако и дубљег *разумевања* саветодавног рада **као друштвеног односа и процеса**. То значи да се поред дифузије

¹ Као репрезенте оваквог приступа види нпр. дефиниције ван ден Бана (van den Ban 1996) и Албрехта (Albrecht et al. 1989), а данас Хофмана (Hoffmann et al. 2009). Оваквим одређењима саветодавства делимично се прави „раскид“ са парадигмом трансфера технологија, *као основног циља саветодавства*, и ставља се нагласак на развој људских ресурса. Циљ је да се фармер/сељак оспособи да **сам** (у будућности) **решава проблеме** сличнога типа, **доноси одлуке** важне за опстанак његове фарме/газдинства, **препозна проблеме и сам тражи информације/решења**, како од саветодавне службе, тако и од низа других извора информација, развије **свест о потреби заштите животне средине**, развије **мотивацију** и способност за удруживањем у задруге и асоцијације и томе сл. На основу овако формулисаних циљева, саветодавство престаје да буде „преносилац порука“, већ активно посвећује пажњу **фармеру** (*кориснички оријентисано саветодавство*). Нагласак је, према томе, на развоју људских ресурса (способности фармера да самостално решава проблеме), а не само на развоју фарме/газдинства и трансферу технологија. То, међутим, не значи да трансфер технологија неће и даље бити један од важнијих циљева саветодавног рада без обзира на степен развоја саветодавства у различитим земљама.

иновација, пажња усмерава и на анализу процеса комуникације у саветодавном раду, питања различитости перцепције проблема на фарми и иновација, фармерских навика, оспособљавања фармера за активну партиципацију у систему знања и информација у пољопривреди и томе сл. У исто време се у организационом смислу тематика саветодавне науке проширује се на питања децентрализације, плурализма и приватизације у саветодавству, партиципације фармера, потребе смањивања руралног сиромаштва и томе сл. (Види, Hoffmann et al. 2009: 20-24) Да би се саветодавство успешно разумело као друштвени однос и процес нужно је да се узме у обзир друштвени контекст рада и живота, како фармера, тако и саветодавца. То значи да је за разумевање читавог низа утицаја на овај процес нужно анализирати најмање следеће елементе: 1) саветодавца и његово окружење (структуру и обележја организације у којој ради), 2) фармера и његово окружење (социо-економску структуру и окружење фармера и његовог газдинства), 3) социјални и културни миље обе ове групације и људе у међусобним односима и 4. комуникацију и интеракцију између ова два система (која може да буде како узрок, тако и последица претходно наведених елемената)¹. У овако сложеном приступу саветодавству чак се и процес дифузије, односно, сама иновација разуме другачије: акценат се ставља не само на техничко-технолошки аспект иновације, већ и на задовољавање њене друштвене димензије. То значи да се „иновација не састоји само од нових техничких средстава и процедура, већ исто и од усвојених људских навика, укључујући и услове да се такве навике стекну“. (Leeuwis and van den Ban 2004: 12) Иновација се много прагматичније разумева и пред њу се поставља захтев у оквирима њене практичне апликације, „као нешто што заиста функционише у људској пракси“, као нешто што настаје у сарадњи са фармерима, у складу са њиховим различитим стратегијама, навикама, социо-економским контекстом, интересима итд. Тиме се пред саветодавство постављају шири циљеви попут изграђивања друштвених мрежа, изградње (широко схваћених) капацитета фармера, друштвеног учења, преговарања и томе сл. Саветодавство се чак другачије дефинише: као „комуникација ради руралне иновације“. (Leeuwis and van den Ban 2004)² Једна од важних основа за овакав приступ саветодавном процесу

¹ За шире објашњење овог приступа, види Hoffmann et al. 2009: 48-108.

² За разумевање овог сложеног концепта, навешћемо његове основне принципе: померање фокуса са *индивидуалних* промена у понашању што је карактерисало већину досадашњих дефиниција и инкорпорирање тезе да је идеја саветодавства у *усвајању нових образаца координације*; напуштање идеје да саветодавство функционише углавном на *предефинисаним* упутствима, регулативи и иновацијама и наглашавање његове *генеративне* димензије; указивање на то да промене углавном имају двојну компоненту (материјално-техничку и социјално-организациону);

је и адекватно разумевање *навика и аспирација - интереса фармера* које су историјски формиране и имају своје различите димензије: техничко-економске, релационе (социо-политичке), културолошке, емоционалне¹.

Извори података и метод рада

У склопу оваквог приступа, предмет истраживања у овом раду јесу односи који се успостављају у току саветодавног рада пољопривредних саветодаваца Пољопривредне саветодавне службе АП Војводине и одабраних газдинстава која са овом службом сарађују. Концепт одабраних газдинстава присутан је већ неколико година у раду саветодавне службе у Србији и, у суштини, се ради о газдинствима која су комерцијалнијег типа и која су више заинтересована за сарадњу са саветодавном службом. (Шире о томе, Јанковић и Чикић 2008; Петровић 2007) У раду ПСС АПВ учествују 13 пољопривредних станица АПВ са 75 саветодаваца који својим радом обухватају око 3,200 одабраних газдинстава. Пољопривредни саветодавци АПВ свом саветодавном раду користе Систем информација у пољопривредном саветодавству (шире о томе, Петровић 2007) у којем, поред осталих сегмената², саветодавци систематски региструју информације о специфичностима саветодавног рада који се одвија у свакодневnoj комуникацији саветодавац - произвођач (фармер). Овај сегмент информација заправо представља рефлексију саветодавца о свом односу са фармером у

превазилажење идеје да се саветодавство углавном бави доношењем одлука и наглашавање важности *друштвеног учења и преговарања* у саветодавним процесима; дефинисање саветодавства као *двосмерног* или *вишесмерног процеса*, у којем се очекују битни доприноси схватањима од стране бројних учесника и који може имати практичне импликације за све учеснике у процесу (не само фармере, већ и истраживаче, саветодавце, законодавце, пољопривредно-прехрамбену индустрију...). (Leeuwis and van den Ban 2004: 26)

¹ Овај модел предлаже да оно шта фармери (и друга људска бића) раде или не раде зависи од тога шта они: *ВЕРУЈУ ДА ЈЕ ИСТИНА* о биофизичком и друштвеном свету (тј. шта „*ЗНАЈУ*“); *ТЕЖЕ* да постигну (тј. шта они „*ЖЕЛЕ*“); (мисле да) су *СПОСОБНИ* да ураде; (мисле да) им је *ДОПУШТЕНО* и/или се *ОЧЕКУЈЕ* да ураде. (*Ибид.* стр. 65)

² Систем информација у пољопривредном саветодавству Војводине обухвата Картон одабраног газдинства и Типологију саветодавног рада који су повезани у јединствену целину путем софтвера који саветодавци користе. Картон одабраног газдинства садржи следеће сегменте: Социо-економска и културолошка обележја обележја породице власника одабраног газдинства; Земљишна основа производње на одабраном газдинству; Техничка основа рада на поседу одабраног газдинства; Привредни објекти одабраног газдинства; Производно-економски показатељи на одабраним газдинствима; Запажања саветодавца о саветодавном раду са власником одабраног газдинства.

току саветодавног рада и информацију о појединим карактеристикама фармера са којим сарађују. У овом раду поменуте информације представљају драгоцене изворе података на основу којих ћемо анализирати неке од специфичности саветодавног процеса у Војводини.

Анализа је усмерена на систематска запажања пољопривредних саветодаваца са око 720 газдинстава. Методолошки посматрано, запажања за ову групу газдинстава обрађена су јер са становишта потпуности информација и њиховог аналитичког квалитета¹ представљају адекватан узорак за закључивање о појединим обележјима саветодавног рада у Војводини. Као метод рада коришћена је квалитативна анализа запажања саветодаваца. Та запажања не одликује строга структурираност ни по садржају нити по потпуности информација забележених у овом сегменту². Уколико бисмо информације структурирали, могли бисмо рећи да се ради о: 1) запажањима саветодаваца у вези са саветодавним процесом, 2) вредносном оријентацијом фармера и 3) осталим запажањима која су значаја за саветодавни рад.

Циљ истраживања састоји се у томе да се на основу ових података укаже на *специфичности саветодавног процеса у раду са одабраним газдинствима у Војводини*.

Запажања саветодавца о саветодавном раду са власницима одабарних газдинстава

Саветодавни рад је у најужој вези са знањима и информацијама, односно, са иницирањем промене у понашању и раду фармера на газдинству. Саветодавац ће успешније радити уколико је и сам способан да претпостави узроке понашања фармера или препозна последице његовог (доброг или лошег) понашања, односно, да препозна и укаже фармеру на различите алтернативе у решавању проблема производње и будућем развоју газдинства. Циљ је да се фармеру помогне да превазиђе неадекватну праксу у раду и да он *разуме, прихвати и трајно примењује* стручне савете саветодавца. У овом сегменту Картона одабраног газдинства, а ради што веће ефикасности саветодавног рада и стицања што је могуће јасније слике о саветодавном раду

¹ Анализирана је намерно узоркована група систематских запажања саветодаваца за 720 одабраних газдинстава АПВ, од укупно 1,155 газдинстава за које у овом сегменту Картона одабраних газдинстава постоје било каква запажања.

² Уколико бисмо запажања саветодаваца у вези саветодавног рада са власником одабраног газдинства „спојили“ у један низ, ради се о скоро 250 страница писаног текста који су овом приликом анализирани.

на одабраном газдинству, саветодавци су систематски регистровали нека од важнијих обележја *саветодавног процеса*.

Запажања у вези саветодавног процеса

У највећем броју анализираних случајева подаци указују да фармери са којима саветодавци сарађују¹ у прихватају савете и иновације и да их користе. У великом броју случајева, запажа се добра сарадња са саветодавном службом, као и постепено унапређење међусобне сарадње.

Примери који илуструју овај закључак очитују се у следећим запажањима саветодаваца ПСС АПВ².

Са овим газдинством сарадња од самог почетка је онаква каква треба да буде сарадња са фармером и саветодавством. Фармер дословно примењује све препоруке саветодавца и из године у годину је бележио све боље резултате. Пре пет или шест година овај фармер је почео са десетак оваца да би сада достигао бројно стање од преко 120 оваца плус остале категорије. Треба напоменути да је у протеклом периоду на тржиште испоручио преко 200 јагњади и шилежади за приплод, а неки мањи део за клање....Са овим фармером нема никаквих отежавајућих околности у раду.

Домаћин изузетно спреман на сарадњу са саветодавцем. Прихвата и примењује пружене савете. Заинтересован посебно за савете из области

¹ На основу претходних истраживања и искуства аутора овог рада у сарадњи са ПСС АПВ, овде је од значаја напоменути да су саветодавци ПСС АПВ за свој рад одабрали газдинства са којима су већ имали претходну сарадњу и бољу комуникацију. Ово упућује на извесну хомогеност одабраних газдинстава у односу на њихову заинтересованост за саветодавну подршку. То потврђује добро познату претпоставку да саветодавци радије сарађују са фармерима са којима је сарадња лакша и то најчешће са „јачим“ фармерима, који некад и сами иницирају сарадњу и више су заинтересовани за саветодавну подршку и који често имају више финансијских средстава да примене препоруке и савете које добију од саветодавне службе. На то упућују и обележја одабраних газдинстава у Војводини која у просеку имају 36.5 ха, од чега је 17.0 ха у власништву, док је 19.5 ха земљиште у закупу (ови подаци добијени су анализом обележја свих одабраних газдинстава АПВ путем Система информација у пољопривредном саветодавству Војводине – шире о Систему, Петровић ет ал. 2007). Реч је о газдинствима која својом величином далеко премашују покрајински просек који износи 3.52 ха, од чега је 3.25 ха у својини. (Попис – Пољопривреда, књига 1: 20)

² Ова и наредна запажања износимо као илустрацију закључака у идентичној форми и без икаквих измена, онако како су их саветодавци ПСС АПВ забележили.

заштите биља, радо прихвата увођење иновација путем огледа у повртарској производњи. Газдинство има јако добру перспективу с обзиром да има укрупњен посед, добру механизацију и могућност за куповину земље, што домаћин чини из године у годину и повећава земљишни посед.

Фармер је највећи пољопривредни производјац у општини, веома амбициозан и добар саговорник, поставља често доста питања везана за све сегменте биљне производње, задовољан је саветодавним радом и све савете иновације и препоруке безрезервно прихвата и адекватно их примењује у производњи. Постигне високе и стабилне приносе, доброг квалитета уз позитиван финансијски ефекат.

У значајно мањем броју случајева, саветодавци су мишљења да власници одабраних газдинстава тешко прихватају савете или чак да сарадњу треба обуставити.

Солидна сарадња иако ја лично нисам задовољна јер он се углавном обраћа и веома је спреман на сарадњу када има проблем. До тада није заинтересован за континуитет сарадње и када нема проблема.

Фармер је одустао од оваквог вида сарадње - на нивоу одабраног газдинства (не може да сагледа своју корист из тог вида сарадње, не жели да даје податке о газдинству), са образложењем недостатка времена за сарадњу.

Пример лоше вођеног газдинства и пример како уверење да знате све о неком послу без прихватања сугестија може лоше да се одрази. И поред бројних савета држао се доста круто по питању било какве иновације.

Сарадња са овим газдинством је помало отежана јер домаћин је испочетка само размишљао о регресима за првотелке, а остале ствари је саслушао - а радио онако како је и пре радио. Упорношћу саветодавца дошло се до тога да је почео да схвата значај саветодавног рада тако да сад ипак причамо о свим темама и полако почиње да примењује велики број савета. Најзначајније је да схвати зашто му се шта препоручује. Сада се ради на унапређењу генетског потенцијала грла и на корекцији исхране говеда.

Поједини произвођачи прихватају савете, али их не примењују увек и у потпуности. Та групација фармера се, према мишљењу саветодаваца, тако понаша из два основна разлога: недостатак финансијских средстава за примену савета или традиционализам у раду. Савете је са резервом, према запажањима саветодаваца, прихватио само мањи број фармера, док један мали део није желео да сарађује из осталих разлога (здравствено стање, изостанак воље за даљом сарадњом итд.). Неприхватање савета услед недостатка финансијских средстава за примену онога што је саветодавац предложио, у одређеном смислу представља „објективан“ разлог јер се српска пољопривреда налази у веома тешкој кризи и тешко је очекивати примену свих савета које налажу стандарди агротехнике и организације рада на газдинству.

Фармер добро прихвата савете и иновације али не може увек да их спроведе из финансијских разлога.

Сарадња са овим фармером је мало отежана јер и поред добронамерних савета, он монога чега воли да ради на своју руку. Бави се и говедарском и овчарском производњом... Више пута сам им давао информацију где могу купити квалитетна приплодна грла за ову намену која могу бити лиценцирана, информацију су прихватили, али је нису реализовали, новац код њих није проблем. Исти проблем је са овцама, не прихватају препоруке.. приплодна мушка грла су куповали из стада која нису била под контролом, која немају податке за своја грла.... Овнови су предходних година куповани без педигреа, који се не могу лиценцирати, а под тим условима не могу остваривати ни регресе ни субвенције. Фармер све савете разуме јер има дете које иде на пољопривредни факултет, у питању је само тврдоглавост.

Недостатак је што располажу са скромним знањем, а са неповерењем прихватају савете. Доста су конзервативни.

У сваком случају, анализа запажања упућује на веома висок удео фармера - власника одабраних газдинстава који, према мишљењу саветодаваца, „у потпуности“ и са пуно поверења сарађују. Многе појединачне сарадње су оцењене као веома добре, као сарадње које треба продубљивати, остати у контакту са људима, сарадње са младим произвођачима који су перспективни, способни итд.

Овај фармер је фармер који се само може пожелети као сарадник у саветодавству. Бави се производњом млека и има око 15-так млечних грла и то су његови капацитети броја млечних грла са пратећим категоријама што укупно представља око 25 условних грла. Фармер ће се задржати на том броју. Оно на чему се радило и ради, то је на подизању нивоа производње по грлу уз стално коришћење најбољих бикова за осемењавање крава и јуница и квалитетном одгоју приплодног подмладка и оптималном року увођења у приплод. Наравно, поред овога ради се и на балансирањима obroка и поправци квалитета силаже која претходних година због смеиштајних услова није била најквалитетнија. Последњих месеци се ради и на евидентирању и анализи трошкова и прихода што фармер са одобравањем и занимањем прати.

Дугогодишња и веома успешна сарадња. Ово је један од примера где је домаћин за релативно кратко време постигао велики напредак у сопственој производњи. Треба да наставимо рад са њима ако је могуће јер стално напредује и шири рад.

Са овим газдинством сарађујемо дуго, ово је напредан млад човек, сваке године поставља огледе веома педантно води евиденцију о утрошеним инпутима (али не води све податке), прихвата савете има поверења у нас. Треба наставити сарадњу јер производња иде узлазном линијом.

Право породично газдинство где су практично удружене 3-4 породице. Удружили су рад, објекте, механизацију и земљу. Како деле добит то је њихова ствар, а са нама имају веома добру сарадњу. Један од синова води задругу, едуковани, угледни у селу, први уводе новине - нови хибриди кукуруза, сунцокрета, репе....свакако треба наставити сарадњу јер је реч о првим људима у селу, млади

Фармер је изузетно задовољан саветодавним радом, уз пуно поверење и разумевање прихвата све савете и препоруке које редовно и на прави начин примењује у производњи пшенице, кукуруза, шећерне репе и соје. У наведеним производњама постиже високе и стабилне приносе, доброг квалитета уз задовољавајући финансијски ефекат. Показује изразиту жељу за даљим усавршавањем, прати стручне часописе и планира да користи интернет. Код евентуалних проблема насталих у било ком сегменту биљне производње редовно се консултује са саветодавном службом.

У највећем броју анализираних случајева, подаци указују да су власници одабраних газдинстава **били способни да разумеју проблем, односно, савет и(или) начин његове примене**. У случајевима у којима саветодавци сматрају да су фармери били само делимично способни да разумеју проблематику и савет, наведено је да је (у поређењу са другим фармерима) било потребно дати додатна објашњења, како би се савет/проблематика још боље разјаснила, обично, због *недовољног образовања, уверења да сами знају много више него што то и стварно јесте, због традиционалног приступа, утицаја старијих чланова породице* итд. У само мањем броју запажања, саветодавци констатују да код произвођача: не постоји мотивација и интерес да сарађују, да одбијају сарадњу из одређених разлога, да су стари, болесни (и зато издају земљу у закуп), без наследника и са малим поседом па зато не желе да унапређују газдинство, баве се другим пословима (пољопривреда је само допунска делатност), итд.

Резултати који следе указују на степен у коме произвођачи са којима се сарађује **активно траже информације** у вези са могућношћу унапређења производње од саветодаваца, али и других извора. Активан став фармера по овом питању, у сваком случају повлачи са собом претпоставку боље сарадње и олакшану комуникацију са саветодавном службом.

Запажања саветодаваца о вредносној оријентацији фармера

Овај сегмент запажања саветодаваца послужио нам је за стицање увида у генералну оријентацију фармера по питању будућих улагања у газдинство и пољопривредну производњу. Сегмент такође упућује и на особености њиховог свакодневног рада и планирања производње и евентуалних проблема који би се у производњи могли појавити, наспрам *ад хок* решавања насталих проблема у производњи на газдинству. Истовремено, саветодавац је имао простора да забележи информације о интересовању произвођача за добијање додатних информација које су му потребне за успешну производњу на газдинству. Пошто се ради о одабраним газдинствима, за очекивати је (а то и подаци потврђују) да се ради о газдинствима која су активнија и заинтересованија за унапређење производње. Анализа постојећих запажања показује следеће: **већина власника одабраних газдинстава планира да улаже у своје газдинство и унапређује га**. Код само мањег броја одабраних газдинстава експлицитно је наведено да не постоје жеље, интереси и планови за улагање и унапређивање производње на газдинству

Фармер има намеру да изгради нову шталу у наредном периоду по савременим принципима и зоотехничким и техничким условима. Што се тиче пласмана производа у последњем разговору са фармером је

разговарано о могућности прераде млека у сопственим погонима, могућности улагања у прераду и паковање производа и могућим средствима помоћи која се могу очекивати од државе. Фармер ће у наредном периоду плански са саветодавном службом радити на томе. Овај фармер и сам активно тражи информације путем свих доступних средстава.

Фармер располаже модерном фармом капацитета 40 музних грла. То је оптимални капацитет фарме. Овај фармер је извршио преоријентацију тако да је са сименталца прешао на холитајна. Поред модерне фарме са лига боксовима, складиштем за стајњак фармер има и измузисте оптималног капацитета за овај број грла са затвореним системом за млеко што гарантује висок квалитет млека. Поред овога и остали објекти као што су итали за друге категорије, сеници, сило тренчеви су у оптимуму. Број грла се неће ширити, али ће се радити на побољшању генетског потенцијала грла и екстеријетним и кондиционим карактеристикама како би се дигао ниво производних резултата. Оно што представља ограничавајући фактор за ово газдинство је мали земљишни посед и велика кредитна задуженост.

Фармер не жели да држи више од 10-так музних грла. Ораничних површина има за далеко већу сточарску производњу. Жели само да грла која има у итали буду елитна са високим нивоом производње и да унапреди исхрану. Фармер уопште није задужен.

Фармер планира производњу и за наредне године и намерава да се више орјентира на ратарску производњу. Информације добија читањем стручне литературе и разговором са другим фармерима. И фармер и његов брат са којим ради земљу имају завршену средњу пољопривредну школу па им и та чињеница помаже у раду.

Фармер рационално и амбициозно планира даљи развој и интезивирање биљне производње, куповину земљишта, потребне механизације, градњу нових потребних објеката, зависно од економског момента, стања на тржишту, условима кредитирања, али и са скептицизмом према мерама аграрне политике у Војводини. Планира и показује вољу за даљим стручним усавршавањем, прати доступне стручне часописе и планира да користи интернет, али сматра да му је најсигурнији извор информација саветодавна служба.

Активно коришћење саветодавних услуга, као и других извора информација, веома је значајно за унапређење производње на газдинствима. Анализа запажања саветодаваца (код којих постоји напомена у вези са овим питањем), указује да већина произвођача, осим саветодавне службе, активно

користи и друге изворе информација. Анализа показује да постоји само мањи број власника одабраних газдинстава који не користи друге изворе информација, док се у значајном броју случајева - у вези са овим питањем - не може закључивати јер таква информација у запажањима саветодаваца недостаје.

Ако пажњу усмеримо на врсте извора информација, од укупног броја посматраних фарми анализа запажања саветодаваца открива да се ради о стручној литератури и часописима, о семинарима и предавањима, ТВ емисијама, другим произвођачима, продавцима инпута и опреме, задругама, интернету. Интересантан је податак да интернет користи око 120 фармера, што у односу на укупан број запажања овог сегмента¹ износи око 10%.

Анализа ових запажања на доста места открива да постоји много произвођача који су одлични примери успешне и иновативне производње на одабраним газдинствима, примери модерних фарми, специјализованих произвођача који врло динамично и у складу са потребама тржишта приступају производњи на својим газдинствима. Њихова **вредносна оријентација** је прилично јасна и они очигледно представљају нуклеус фармерског сектора у пољопривреди Војводине/Србије.

<i>Фармер има решен пласман, млека сирева, сурутке и јаради за приплод и клање. Члан је више удружења. Стално је у тражењу нових и бољих решења. Веома отворено и без неповерења према саветодавцу. Спреман је да пружи потпуне податке о газдинству и пословању.</i>		
<i>Јако добра сарадња са саветодавцем. Спреман за нова сазнања и за увођење иновација у производњу, постављање демонстрационих огледа из области заштите биља, као и сортних огледа.</i>	<i>Газдинство углавном орјентисано на интезивну ратарску производњу-шећерна репа - врхунски прозвођач. Производња поврћа орјентисана на производњу лука и кромпира-има тржиште .</i>	<i>Газдинство има перспективу јер домаћин и син су образовани (средња пољопривредна школа) и желе да се у будућности баве овим послом.</i>

¹ У овом случају, основу за анализу чине СВА запажања саветодаваца која постоје у овом сегменту Картона одабраних газдинстава ПСС АПВ (око 1,155 запажања). Код одређеног броја запажања саветодаваца који су експлицитно наводили информацију у вези са коришћењем интернета, закључак је био релативно лак, међутим, код значајног броја случајева у вези са овом информацијом посредно нисмо могли да закључимо ништа ни у позитивном ни у негативном смислу, пошто се ова информација ни на који начин не појављује у структури запажања саветодаваца.

<p><i>Газдинство се бави ратарством и сточарством и по величини ратарске производње сврставамо га у већа газдинства, а у сточарској производњи спада у средња газдинства. Носилац газдинства је млад и амбициозан, пружа услуге са механизацијом коју поседује и другим фармерима. Газдинство ће се даље развијати, али вероватно више у правцу сточарства и осавремењавања постојеће механизације.</i></p>		
<p><i>Сарадња у саветодавном раду са домаћином датира од 1989. године када је у својој режији донео одлуку и на већини парцела радио анализу земљишта. Поред тога што је добар произвођач има устројено праћење свих операција и важних момената за производњу.</i></p>	<p><i>Главна област производње је ратарство и то како на парцелама које су у поседу тако и на онима узетим у закуп. Важи за узорног произвођача. Лако прихвата новине везане за процес производње. Добро је опремљен механизацијом а за обављање послова ангажује друге због нарушеног здравља.</i></p>	<p><i>Прикључне и погонске машине су за пример како о механизацији треба водити рачуна. По завршетку одређених послова у пољу све машине бивају опране прегледане и остављене под надстрешницу. Дворишни простор уређен, као и део око куће где по изгледу подсећа на уређене просторе Словеније. О цвећњаку води рачуна супруга која је такође прави перфекциониста и естета.</i></p>

Остала запажања у вези саветодавног рада

Овај сегмент саветодавци су могли да користе како би унели додатна запажања, а која се тичу њихове међусобне сарадње, информација о пласману производа, чланству у удружењима, склоности фармера ка иновирању производње и неким другим информацијама у вези фармера и самог газдинства, а која могу да буду од специфичног значаја за саветодавни рад. Анализа ових запажања открива следеће:

- у највећем броју случајева, ради се о *газдинствима која су спремна да отворено разговарају о проблемима на газдинству, произвођачима који активно постављају питања и разговарају о недоумицама и грешкама које су евентуално учинили у претходном периоду.* У свега неколико случајева, експлицитно је речено да власних одабраног газдинства не жели саветодавцу да даје податке/информације о газдинству;
- у *посматраним случајевима нема правила која указују на пласман пољопривредних производа са газдинства:* она се пласирају и уговарањем

производње (преко задруга, прерађивача), али и слободном продајом на тржишту – пијацама, кванташима итд.

- у највећем броју случајева нису наведени инфраструктурни проблеми. Тамо где они постоје, углавном се ради о непостојању квалитетног пута до газдинства, неадекватном простору (нпр. величина економског дворишта). У одређеном броју запажања наводи се недостатак објеката нпр. за чување производа, за стоку и томе сл. као неких од ограничавајућих или фактора који увећавају трошкове. Код мањег броја запажања указује се на породичне проблеме, недостатак наследника или недостатак воље будућег наследника да се посвети пољопривреди, што ограничава дугорочније планирање развоја газдинства;
- анализирана запажања саветодаваца говоре о томе да су око 200 произвођача чланови неког удружења или експлицитно сматрају удруживање корисним -планирају да се удруже и(или) већ чине нешто по том питању. Ово је интересантан податак јер се ради о нешто више од 17% од укупно посматраних случајева¹.

Закључак

Из спроведене анализе може да се закључи да је саветодавни рад комплексан процес који зависи од екстерних чинилаца (нпр. политике државе, тржишта, цена, климатских услова), интерних чинилаца (социо-економских обележја газдинстава), али и од социјалних, психолошких, културолошких и других фактора који историјски обликују навике и аспирације фармера. Истовремено, овај однос зависи и од стручне и методолошке компетентности саветодаваца и карактеристика организационе структуре саветодавне службе. С обзиром да се овде ради о газдинствима која су углавном комерцијалнији робни произвођачи и која већ имају релативно добру и стабилну сарадњу са саветодавном службом, резултати у вези са саветодавним процесом су у већини случајева прилично охрабрујући, како по питању квалитета сарадње са саветодавном службом, тако и по питању

¹ И у овом случају анализирана су СВА запажања саветодаваца која постоје у Картонима одабраних газдинстава ПСС АПВ (око 1,155 запажања). Број оних у којима се појављује наведени податак у вези са удруживањем је 200 (податак се, значи, не односи само на 720 запажања која су представљала узорак за спроведену квалитативну анализу). С обзиром на проблем несистематичних и неструктурираних података (запажања), од користи је било узети сваку информацију која указује на проблематику удруживања, било да се ради о члану удружења или експлицитној намери кућедомаћина да приступи неком удружењу произвођача.

вредносне оријентације фармера и њихове опредељености за рад у пољопривреди.

Приказани закључци се, међутим, не могу генерализовати јер адекватан саветодавни приступ подразумева разумевање хетерогености газдинстава и фармера као појединаца у склопу примарних, али и ширих, секундарних односа са својом околином. Истовремено, као јединицу посматрања често је недовољно узети само фармера, већ је у анализу потребно укључити и његово домаћинство које представља основни оквир живота, рада и оквир који утиче на доношење одлука у вези са будућношћу газдинства. Кроз ове социолошке и културолошке филтере прелама се читав низ фактора који могу да утичу на то како ће саветодавни процес да се одвија и каква може да буде будућност самог газдинства. У том контексту, утицај саветодавне службе као професионалне делатности и „комуникационе интервенције“ огледа се у адекватном разумевању фармера, његовог домаћинства и газдинства и подизању његових капацитета да се - у складу са својим навикама (обрасцима активности) – прилагоди постојећој ситуацији и пронађе различите алтернативе за успешно економско „пословање“ и одржање животног стила и начина живота и рада у пољопривреди. Комуникациона интервенција у правцу утицаја на промене „лоших“ навика и неадекватне праксе на газдинству има врло изражене етичке димензије. Међутим она увек остаје на нивоу добровољности фармера и његових капацитета (оспособљености) да доноси адекватне одлуке које настају у сложеном односу његових (не)знања, перцепције проблема, сопствене конструкције стварности која га окружује, навика, аспирација, објективних и субјективних фактора и утицаја који га окружују. Иако је код нас раширена пракса да се фармери - пољопривредни произвођачи перципирају много једноставније и далеко од оваквог система веза и међуусловљености, у оваквим комплексним ситуацијама - „у фабрици под отвореним небом“ - фармери морају да понесу одговорност за сопствени развој и будућност свог газдинства и домаћинства. У том смислу, рад саветодавне службе може да представља веома значајну подршку фармерској популацији и - у контексту српске пољопривреде - држава мора много више пажње (и средстава) да посвети подршци овој служби, њеној реформи и дугорочном развоју.

Литература

1. Albrecht, H., Bergmann, H., Diedrich, G., Großer, E., Hoffmann, V., Keller, P., Payr, G. and R. Sülzer (1989). Agricultural extension: Basic concepts and Methods. BMZ/GTZ. Volume 1.

2. Hoffman, V., Gerster-Bentaya, Maria, Christinck, A. and M. Lemma (2009). Rural Extension: Basic Issues and Concepts. GTZ. CTA. Margraf Publishers. 3rd Edition. Volume 1.
3. Јанковић, Д. и Јована, Чикић (2008). Специфичности саветодавног рада са одабраним газдинствима у Србији. Тематски зборник са међународног научног скупа „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој III – рурални развој и (не)ограничени ресурси“. Пољопривредни факултет Земун и Институт за економику пољопривреде Београд. Књига II. Стр. 74-81.
4. Јанковић, Д. (2007а). Организациони модели пољопривредног саветодавства. *Агроекономика*. Пољопривредни факултет Нови Сад. Број 36. стр. 58-71.
5. Јанковић, Д. (2007б). Дефинисање пољопривредног саветодавства. Тематски зборник са међународног научног скупа „Мултифункционална пољопривреда и рурални развој II – очување руралних вредности“. Институт за економику пољопривреде, Београд. Стр. 938-945.
6. Leeuwis, C. and Anne, van den Ban (2004). Communication for rural innovation. Rethinking agricultural extension. Blackwell Publishing Ltd. Oxford.
7. Петровић, Ж. (уред.) (2007). Систем информација у пољопривредном саветодавству Војводине. Пољопривредни факултет Нови Сад.
8. Rogers, E. M. (2003). Diffusion of Innovations. Free Press. 5th Edition. New York.
9. van den Ban, A. and H. S. Hawkins (1996). Agricultural Extension. Blackwell Science.
10. Попис становништва, домаћинстава и станова у 2002. Пољопривреда. Књига 1. Пољопривредни фондови – подаци по општинама, (2003). Републички завод за статистику, Београд.

Примљено: 23.02.2010.

Одобрено: 25.06.2010.

CHARACTERISTICS OF THE ADVISORY PROCESS IN THE WORK WITH SELECTED FARMS IN VOJVODINA

Dejan Janković, M.Sc., Dejan Janković, Ph.D., Jovana Čikić, M.Sc.
Faculty of Agriculture, Novi Sad, Serbia

Summary

In the paper authors analyse some of the characteristics of the advisory process on the selected farms in Vojvodina. By emphasising the extension as a process, authors wish to underline the necessity of proper understanding of complex social relations that surround and cause such processes and, within which, these relations are generated, as well. Authors' analysis stands within the theoretical-hypothetical frame of the recent contributions of the extension science. Analysed data stem from the systematic notes of agricultural advisors of the Agricultural Extension Service of Vojvodina that, in a pretty clear way, represent a live reflexion of their work and everyday relations with farmers/selected farms in Vojvodina.

Key words: advisory process, selected farms, Vojvodina

Author's address:

Mr Dejan Janković
Poljoprivredni fakultet
Trg Dositeja Obradovića 8
21000 Novi Sad
Srbija
Tel. 021 485 33 81; e-mail: jankovic@polj.uns.ac.rs